

אגב הפסיקה

טעות בכדאיות העסקה

(ה"פ (ת"א) 962/69 לירן נ' אלבוהר, פ"מ תשמ"א ב 428)

מאת

פרופ' גד טדסקי

א. בהוראותיו בדבר הטעות דוחה חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג—1973¹, כמה הבחנות המקובלות בשיטות המשפט הקונטיננטליות ובשיטות ה"משפט המקובל"², כגון ההבחנות בין טעות עיקרית לטעות לא עיקרית, בין הטעות בעצם העסקה לטעות במניע, בין הטעות בעובדה לטעות בדין; וכמו כן לא יחול על טעות באישיות המתקשר השני דין שונה מאשר על טעות אחרת בעסקה. בזה חוסך המשפט הישראלי מן הפרשן את כל הפלפול שבשיטות משפט אחרות, המאפיין את הדיון בסוגיה הנחשבת מן הקשות שבמשפט האזרחי³.

לעומת השלילה הנ"ל, מתחייבות רק הבחנות מספר. לשם החלת דינים שונים לפי המקרים, בתוך קטגוריית הטעות המוכרת מבדילים בין טעות גלויה (בפועל או בכוח) לצד השני ובין טעות שאינה גלויה; וכן בין טעות הגיתנת לתיקון ובין טעות שאינה כזאת. אשר להצבת גבול כלפי חוץ, מוציאים מגדר הטעות בעלת הנפקות את זאת הנוגעת לכדאיות העסקה גרידא. יש לצפות שבעימות אחרון זה תתמקד התעניינות המתדיינים והפוסקים, כפי שקרה בפרשה הנדונה כאן.

ב. מעשה בקונה שהתחייב לשלם את מס השבח, על סמך אומדנו של עורך הדין שערך את החווה, שלפי דבריו עלול להיות בין 50 ל-100 אלף ל"י. פסק הדין קובע כי סכום המס המדויק לא נודע עד זמן הדיון בבית המשפט, אך מניחים שהוא גבוה בהרבה מן הסכום הנ"ל ואפשר שיעלה על מיליון ל"י. לפיכך קובע בית המשפט כי הקונה טעה וכי, אילו ידע את האמת, לא היה קונה לפי התנאים שהסכים להם. ובכל זאת לדעת בית המשפט אין מקום לביטול החווה בגין טעות, כיוון שהוא רואה אותה כטעות בכדאיות העסקה. פסק הדין מסתמך על דברי השופט אשר בע"א 4838/75,

1 להלן: חוק החוזים הכללי.

2 וכמו כן, בעקבות המשפט האנגלי, במשפט הנוהג בארץ לפני חוק החוזים הכללי. על הטעות לפי הדין הקודם הוזה ולפי שיטות משפט אחרות ראה: ז' צלטנר, דיני חוזים, א (תשכ"ב) 415 ואילך.

3 השווה: ג' שלו, פגמים בכריתת חוזה (פירוש לחוקי החוזים, בעריכת ג' טדסקי, ירושלים, תשמ"א), 54—5255.

4 ספקטור נ' צרפתי, פ"ד לב (1) 231, 242.

שלפיהם פירוש הסייג שבסעיף 14(ד), סיפא, הוא: "טעות רק ביחס לשווי גשוא ההת-חייבות הכלולה בעסקה", ולא ביחס לעניינים אחרים "כגון: תיאורו של הממכר, תכונותיו וכיוצא באלה".

ג. העימות שבחוק החוזים הכללי אינו בין טעות בעסקה ובין טעות בכדאיותה. כיוון שהטעות שבה מתחשבים בסעיף 14(א) ו-(ב) היא אך ורק הטעות שלפיה המצב שהטועה האמין בקיומו היה נוח לו מהמצב הריאלי, זאת שבלעדיה לא היה מתקשר. ברי לכל כי אף טעויות טיפוסיות ביותר בעסקה הן בו בזמן גם טעויות בכדאיותה. מה גם שהמונח "כדאיות" מציין מושג רחב הרבה יותר מאשר "רווחיות": אפשר שיתאכזב המתקשר שציפה להפיק תועלת מעסקתו אף אם מעולם לא התכוון שתכניס לו רווח. החוק מוציא מגדר הטעות בעלת הנפקות לא את הטעות בכדאיות העסקה כי אם רק את הטעות בכדאיות העסקה גרידא: הטעות שהיא בכדאיות העסקה בלי להיות גם טעות בעצם העסקה. מכאן המסקנה הפשוטה: כדי להכניס טעות כלשהי בסייג שבסעיף 14(ד), סיפא, לא סגי להוכיח שהיא טעות בכדאיות העסקה אלא אם כן מוכיחים גם שאינה טעות בעצם העסקה, על-פי סעיף 14(א) ו-(ב).

הפסוק מפסק דינו של השופט אשר שהובא בפסק הדין הנדון — בין שהוא נכון ובין שאינו נכון (ראה להלן, בסעיף ד) — אינו מתכוון למצות את העניינים שטעות בעסקה עשויה לחול עליהם, אף לא ביחס לחוזה המכר. שבו מדובר שם. אך הוא מזכיר במפורש את "תיאורו של הממכר, תכונותיו וכיוצא באלה".

יש להניח אפוא שהוא מתכוון גם למקרים שבהם טועה הקונה במידות הממכר, במשקלו, במספר הפריטים הכלולים בו וכיוצא באלה. אם, לפי הדוגמאות ההן, באה בחשבון גם טעות בכמות הממכר, אין סיבה שבממכר לא תבוא בחשבון טעות בשיעור המחיר, כיוון שאין הפליה בין התחייבות כספית ובין התחייבות אחרת. נגיה שהצד-דים קבעו את המחיר לפי מטבע חוץ, ככוונה שישולם במטבע ישראלי, לפי השער שביום כריתת החוזה. ונגיה שאחד מהם טעה בשער הקיים באותו יום. זאת נראית לנו טעות בעסקה, לפי החוק הישראלי. את אלה שיפקפקו בנכונות הדבר נשאל: האם לא יסכימו כי, אילו גרם אחד הצדדים את הטעות הנדונה של הצד השני, היה בזה משום הטעיה המזכה את הטועה בביטול? והנה במשפט שלנו אין לחייב קיום הטעיה זו בלי לחייב בו בזמן קיום טעות פשוטה כאשר לא גרם לה המתקשר השני. מבחינה אובייקטיבית, מושג הטעות שבסעיף 15 הוא מן הסתם אותו המושג שבסעיף הקודם: הטעות שבלעדיה יש להניח שהטועה לא היה מתקשר בחוזה הנדון.

בפרשה הנדונה נפלה טעות לא בשווי ההתחייבות בלבד, אלא דווקא בשיעור ההתחייבות שבה התחייב הקונה ביחס למס השבח. לשון אחר: בהתחייבות כספית בת ביצוע מידי גשוא ההתחייבות ושוויה מודהים. רק אם ביצועה דחוי, שוויה יוצא מניכיון (דיסקונט, בלעז) ראוי לערכה הנקוב.

ד. על-ידי דבריו הנ"ל "תיאורו של הממכר, תכונותיו וכיוצא באלה" העמיד לכאורה השופט אשר את תחום הטעות האופרטיבית על גשוא החוזה בלבד. אמנם אין זה מסתבר שהיה שולל את נפקות הטעות באישיות המתקשר השני, במקרים המתאימים; יש להניח שלא הזכיר אותה רק משום שלא באה בחשבון בפרשה שהוא דן בה.

ואולם, ניתן לשער שבכוונתו לשלול את נפקות "הטעות במניע" בכללה, כשם שהוא שלל במפורש את נפקות הטעות שהיא "טעות רק ביחס לשווי נשוא ההתחייבות הכלולה בעסקה".

על הדעה הזאת יש להשיג שהחוק הישראלי אינו מצמצם את נפקות הטעות לפי סוגי טעות מסוימים או לפי תחום מסוים, כגון תוכן החוזה⁵; וכן שטעות הנוגעת לאו דווקא ליסודות הכלולים בנשוא העסקה אלא ליסודות חיצוניים לה ("טעות במניע", כפי שמכנים אותה⁶) עלולה להשפיע על רציית המתקשר לא פחות מטעות מהסוג האחר. יש מקום גם לשקול נוסף, שהזכרנו כבר קודם. לפי החוק שלנו היקף הטעות הפשוטה, במסגרת סעיף 14, אינו שונה מהיקף הטעות שגורמת הטעיית הצד השני, במסגרת סעיף 15; ואין להניח שלוו האחרונה לא תהיה נפקות כשהיא נוגעת ל"מניע" של המתקשר שהוטעה. על הפרשן שומה להתחשב בזה, שהחוק הישראלי איזן את פתיחותו לעניין הטועה על-ידי ההסדר שבסעיף 14(ב), המכוון שלא להכביד על הצד השני. (שיקול זה עשוי למתן את החשש שמא, לפי פירושנו, הרחיב החוק יתר על המידה את יריעת הטעות). ואם מסכימים כי גם "טעות במניע" עשויה לבוא בחשבון, אין להוציא מגדרה טעות בשווי. נגיה, למשל, כי א' מציע לב' למכור לו מניות שברשותו וכי ב' מסכים משום שהמחיר הגדרש הוא טוב יותר מזה שקרא בבולטין הבורסה האחרון. אך נגיה שקריאתו היתה מוטעית משום שהשער שייחס לסוג המניות הנדון התייחס למעשה לסוג מניות אחר, הנקוב בשורתה הקודמת של הרשימה. האם אין לומר עליו "שהתקשר בחוזה עקב טעות", כלשון סעיף 14? אילו היתה טעותו תוצאה מהטעיה מצד המוכר (הוא סיפק לקונה רשימה שבה השער המסומן מול המניה הנדונה אינו השער הנוגע לה), מי יאמר שאין זו הטעיה לפי סעיף 15?

בדחתו את טענת ההטעיה שטען הקונה, מגלה פסק הדין כי, אילו פעל עורך הדין שמסר לקונה את אומדנו הנמוך של מס השבח מטעם המוכר, היה בית המשפט מתחשב בטעות הקונה — שעה שבהעדר הנסיבה הנ"ל שלל את נפקות הטעות, בתור טעות הנוגדת לשווי הממכר. סימן כי, אילו היתה קיימת הטעיה, לא היה רואה נימוק לדחות את הטענה על שום היותה הטעיה ביחס לשווי ההתחייבות בלבד (כדעתו).

יצוין עוד כי, אילו דרש הסייג שבסעיף 14(ד) להוציא מגדר הטעות האופרטיבית את הטעות בשווי, לא היה נראה הטעם להסתפק בהוצאת מקרה זה בלבד. נגיה שפלוני שכר דירה בירושלים בהנחה המוטעית שהעבירו לשם את המשרד שהוא עובד בו. גילוי טעותו עושה את העסקה בלתי כדאית, אף-על-פי שלא היתה זו טעות בשווי.

ה. על דעת השופט אשר השפיע מן הסתם זכר הדין הקודם (שבו תחום הטעות היה צר בהרבה מתחום ההטעיה), וכמו כן עלולים להשפיע על הפרשנים דיני שיטות משפט אחרות. מלבד זאת, סיבה שבגללה יש סבורים כי דבר השווי שייך ל"כדאיות העסקה" בלבד היא בוודאי שלולא זאת אינם רואים לאילו מקרים מתייחס הסייג שבסעיף 14(ד), סיפא — כנגד עקרון הפרשנות שלפיו החוק לא דיבר לריק.

5 ראה דברי החסבר להצעת החוק (ה"ח, תשל"ל, 126, 132). והשווה: ז' צלטנר, דיני חוזים של מדינת ישראל (תשל"ד) 187; שלו (לעיל, הערה 3) § 104.

6 לביקורת על מיניות זה ראה בספרנו מפתח במשפט (ירושלים, תשל"ח) 142.

נראה לנו כי הפתרון הוא בהבחנה בין טעות הנוגעת להווה (או לעבר) ? ובין זו הנוגעת לעתיד. אין זו הבחנה מלאכותית, כיוון שבשני המקרים מקבל המונח משמעות שונה ורק ביחס לראשון מהם ראויה הטעות להיקרא טעות בעסקה. כשמדובר במצב הקיים ובאירועים שכבר אירעו, מבחינה אובייקטיבית ניתנת האמת להיקבע בוודאות; ומכאן התוצאה שהטועה יכול להאמין בביטחון כי אמונתו נכונה — אף-על-פי שמשום מה הוא טועה. אך, במה שנוגע לעתיד אין מקום לוודאות. כאשר אנו אומרים, למשל, שפלוגי טעה בהאמינו כי שער הדולר ימשיך לעלות או כי תתפתח העיר בצפון ולא בכיוון אחר, אמונתו (שנתבדתה) לא היתה יכולה להיות אלא הנחה המסתברת לו, ציפייה, ניסיון לנחש, תוחלת, תקווה, בדרגות אמונה שונות לפי המקרים השונים. בהתבדות אמונתו הנ"ל שהיתה ביסוד עסקתו, לא נוכל לדבר בטעותו בעסקה אלא, לכל היותר, באי הגשמת ציפיותו כתוצאות העסקה או בטעותו בכדאיותה. אם לא הצליח הקונה למכור אחר כך ברווח את המקח, כפי שהתכוון בשעת הקנייה, אין משום כך מקום לתחולת סעיף 14(א) ו-14(ג) — לא משום שעלינו לשלול את ה"טעות במניע" (לעיל סעיף ד), אלא משום שאין זו "טעות בעסקה" במובן שבידרגנו.

כיוון שהיא מתייחסת לעתיד, עלולה "טעות" זו להיות בלתי מסוימת. למשל: הקונה סומך על עלייה במחירים שתחול אחרי קנייתו. אך הוא לא היה יכול לומר מתי, לדעתו, תחול, באיזה קצב תימשך, מתי תגיע לשיעור כלשהו, אם בהמשך הזמן תחול נסיגה, וכיוצא באלה. זאת ועוד. נביח כי המוכר סבר בשעתו שלעולם לא היה מקבל יותר מן המחיר שבו מכר למעשה. היום הוא יודע שטעה; אך שיעור טעותו זו משתנה מיום ליום, ועשויה אפילו להתבטל וגם לחזור בהמשך הזמן.

כמו הטעות בעצם העסקה, גם ה"טעות" בכדאיותה עשויה להיות מסוגים שונים. היא יכולה לנגוע לשוויו של נשוא העסקה, במישרין, או לעובדות המשפיעות על שווי זה, או על התועלת שפלוגי יוכל להפיק, למעשה, מעסקתו. יש אי כדאיות כתוצאה מהנחה מוטעית שבעתיד יתרחש אירוע כלשהו, שיחול שינוי כלשהו במצבם של אנשים אחדים או במציאות הכללית, וגם, להפך, כתוצאה מציפייה מוטעית שלא יארע אירוע כלשהו או שהמצב הגוכחי ימשיך להתקיים. טעות בעסקה על-פי סעיף 14(א) ו-14(ב) היא תופעה פאתולוגית שהמשפט תמיד מושיט לה תרופה — החלטית (סעיף 14(א)) או מסויגת (סעיף 14(ב)) — בזפותו את הטועה ביכולת ביטול או בזכות לבקש שבית המשפט ישקול מתן ביטול — אם לא יבוא תיקון החוזה⁸ על-פי כוונתו האמיתית של

7 ראה על כך, בקשר להטעיה, שלו (לעיל, הערה 3) 108§; ובכלל, בספרנו הנ"ל, 144—146. ראה גם את דברי השופט ברק בע"א 560/77 כן עמי ג' בנק לאומי, פ"ד לג(3) 567, 574—575.

8 "תיקון הטעות" לפי לשון החוק (סעיף 14(ג)). אבל תיקון הטעות כשלעצמו היה מבטל את הסכמת הטועה לחוזה כפי שנכרת, והתוצאה היתה שאין שום חוזה: לא החוזה המקורי — משום התיקון; ולא חוזה אחר — משום שאין הסכמת הצד השני לחידוש. ואכן, הוראת סעיף 14(ג) תלויה באפשרות המעשית שיתקיים חוזה לפי התיקון ושהצד השני יסכים לכך. אבל יהיה זה חוזה שונה מן החוזה המקורי. השווה שלו (לעיל, הערה 3) 95§. הפועל היוצא הוא שסעיף 14(ג) אינו מתכוון לתיקון הטעות כשלעצמה כי אם לתיקון החוזה, להפוך את החוזה, כפי שנכרת למעשה, לחוזה שהטועה חשב בשעתו לכרות. ובכן: מלבד התיקון הנדון בו, תיקון ללשון סעיף 14(ג) עצמו

הטועה. לעומת זאת, לא ייתכן שייעשה כך כל פעם שמתקשר יצא מאוכזב בשל אי הצלחת עסקתו, אף אם ברי לנו שלולא אמונתו בכדאיות העסקה לא היה מתקשר. אילו התחשב תמיד בסיכול התוחלת הנ"ל, היה החוק מקעקע את מוסד החוזה, הכרוך מעצם טיבו בסיכון-מה למתקשר. וגם במידה שהמשפט מתחשב בדבר, יהיה זה לאו דווקא מבהינת הטעות אלא מבהינה אחרת, על-ידי תרופה כללית ועל-ידי כללים מיוחדים למוסד זה או אחר⁹.

אמנם, תחימת התחומים שהשתדלנו לציין כאן בין טעות בעסקה ובין טעות בכדאיותה גרידא לא היתה בתוצה לצורכי ההכרעה בפרשה הנדונה. פרופ' הארט העמיד בשעתו את העימות הנודע בין ל-core ל-penumbra: במושגי המשפט הגרעין הפנימי הוא ברור לכל, אך לא כן גבולותיהם באיזור האפלולית היחסית שמסביבו¹⁰. לפי הבחנה זו נאמר שבפרשה הנדונה לא היה מקום להיזקק ל-penumbra שבמושג הטעות, כלומר לגבולות תחומה, אלא אך ורק ל-core שלה.

9 על המצב שלפני חוק יסודות המשפט, תשמ"ב-1980, עמדנו במאמר "סיכול החוזה" (בספרנו משות כמשפט שזכר בהערה 6 לעיל, 106 ואילך). ולשינוי שגרם אותו החוק התייחסנו במאמר "הסכמי המינהל הציבורי עם הפרט", משפטים יב (תשמ"ב), ס' ד בסוף.
10 H.L.A. Hart, "Positivism and the Separation of Law and Morals", 71 *Harv. L. Rev.* (1957-8) 593, 606